

призначення. Гра завжди мала вагоме значення у вихованні, навчанні і розвитку дітей як засіб психологічної підготовки до реальних життєвих ситуацій. Закономірно тому, що ігрові телевізійні передачі є найпопулярнішими у дитячої аудиторії.

Нині у світовому телевізійному просторі транслюється понад 3 тис. комерційних ігор. Американський канал ABC здійснює показ дев'ятисерійного ігрового шоу "Кріт", учасники якого мають вичислити, хто саме з них є "кротом", який саботує роботу команди. Переможця очікує приз в 1 млн доларів.

На відміну від таких вестернізованих проєктів, духовно корисним є телепрограма "Найрозумніший", яка транслюється на телеканалі "Інтер". Це популярне телевізійне шоу сприяє динамізації пізнавальної активності дітей і підлітків, культивує знання та інтелігентність. У цій телепрограмі переможці попередніх турів інтелектуального конкурсу засвідчують свою обізнаність у різних галузях знань. Урешті визначається та нагороджується один найдодитливіший й найкмітливіший.

Відтак, великою популярністю у дитячо-юнацької аудиторії користуються розважально-пізнавальні телевізійні передачі, мультиплікаційні та художні фільми. Щоправда, гуманістично сформованій вітчизняній телепродукції доводиться витримувати жорстку конкуренцію з вестернізованими, нерідко сумнівної змістовної якості стереотипами західної масової телеаудіовізуальної культури. Назріла невідкладна потреба відродження, за участю й фінансовою підтримкою держави, мистецтва української мультиплікації й навчального телебачення, створення комплексу високоякісних розважально-виховних передач для дітей та юнацтва. У зв'язку з цим важливим аспектом подальших досліджень може бути проблема сучасної державної політики в галузі розвитку дитячого телебачення.

Використані джерела

1. Борисова Т. В. Основні засади педагогічного керівництва сприйняттям учнівською молоддю продукції телебачення / Т.В. Борисова // Збірник наукових праць молодих вчених. – Кам'янець-Подільський, 2010. – Вип. 2. – С.248–250.
2. Кара-Мурза С.Г. Манипуляция сознанием / С.Г. Кара-Мурза. – К.: Оріанте, 2000. – 448 с.
3. Карягин А. Телевидение и духовная культура / А. Карягин // Искусство голубого экрана: Сб. статей. – М.: Искусство, 1968. – С. 3-15.
4. Кейлина З. А. Телевидение в семейном воспитании / З.А. Кейлина. – Воронеж: Коммунар, 1969. – 190 с.
5. Кошак К.О. Українські телепрограми для дітей та юнацтва: концептуальні засади: Автореф. дис. канд. філол. наук: 10.01.08 "Журналістика" / К.О. Кошак; Київ: нац. ун-т ім. Т.Шевченка. – К., 2007. – 20 с.
6. "Крок до зірок" і європейські традиції // Молодь України. – 2005. – 17 червня.
7. Невмержицька О.В. Розважальні програми основних каналів телебачення України як чинник морального виховання підлітків / О.В. Невмержицька; Дрогоб. держ. пед. ун-т ім. І. Франка. – Дрогобич: РВВ ДДПУ ім. І. Франка, 2007. – 194, [1] с.
8. Саппак В. Телевидение и мы: Четыре беседы / В. Саппак. – М.: Искусство, 1988. – 167 с.
9. Строева А.С. Дети, кино и телевидение / А.С. Строева. – М.: Знание, 1962. – 47 с.
10. Чорна Л. Чи дивитися дитині телевізор?: [Про негативний вплив телебачення на психофізіологію, психіку та поведінку людини] / Л. Чорна // Дошкільне виховання. – 2003. – № 11. – С. 21-22.
11. Шайкіна О. О. Про вплив телебачення на формування моральних якостей і естетичних цінностей особистості дитини дошкільного і молодшого шкільного віку / О.О. Шайкіна // Проблеми загальної та педагогічної психології. – К., 2004. – Т. 6, ч. 4. – С. 364–368.

УДК 130.2 + 124.4

Анастасія Олександрівна Кірієнко
аспірантка Національної музичної академії
України імені П. І. Чайковського

ІСТОРИЧНИЙ ЧАС ЯК ФАКТОР ТВОРЧОГО ПРОЦЕСУ: ДОСВІД ТЕОРЕТИЧНОГО АНАЛІЗУ

У статті розглянуто постановку проблеми історичного часу у філософських концепціях від античності до сучасності. Доведено, що проблема історичного часу як чинника творчого процесу досліджена не достатньо.

Ключові слова: час, історичний час, творчий процес.

The process of forming of problem of historical time is considered in the article in main philosophical concepts of the antiquity epoch, middle ages, new time and modern age, proved that the problem of the influence of historical time on the creative process is the relevance and necessity of studying.

Keywords: time, historical time, the creative process.

Проблема часу взагалі та історичного часу в особливості споконвіків викликала, викликає і буде викликати гарячу зацікавленість дослідників не лише тому, що є однією з найфундаментальніших філо-

софських і естетичних категорій. Час – це так би мовити живе серцебиття суспільства, невід’ємний атрибут світоіснування. Кожна сфера життя природи і людської діяльності перебуває у постійному зіткненні з реальністю часу: все, що рухається, живе, змінюється, мислить і діє, все це пов’язане з часом. У зв’язку з цим ще більшу увагу теоретики зосереджують на проблематиці історичного часу, що є безпосереднім часом людського буття, часом людської діяльності, животрепетною складовою історичних подій. Зазначимо, що на кожному етапі розвитку філософської думки проблемі часу приділялась значна увага. Зацікавленість категорією "час" знаходимо в працях Платона, Аристотеля, Плотіна, Августина, Т. Аквінського, Н. Кузанського, Р. Декарта, Дж. Локка, Д. Юма, І. Ньютона, І. Канта, Е. Маха, А. Пуанкаре, Г. Гегеля, К. Маркса, Ф. Ніцше, А. Бергсона, Е. Гуссерля, В. Дільтея, О. Шпенглера, К. Ясперса, М. Гайдеггера, А. Тойнбі, Х.-Г. Гадамера, Ф.-Р. Анкерсмита, А. Артога, П. Хаттона, Р. Козеллека та ін.

Отже, перші звернення до питання часу та спроби його філософського обґрунтування сягають античності (Платон, Аристотель, Плотін). Завдяки працям античних мислителів, зокрема Аристотеля, категорія "час" стала функціонувати як одна з найважливіших категорій наукового мислення. Аристотель вважав космос вічним, тому не міг прийняти тезу про створення часу. Він не співвідносив його з вічністю, як з його зразком. Як і Платон, Аристотель пов’язує час із числом, з життям космосу, взагалі з фізичним рухом, а міру часу з рухом небосхилу. За Аристотелем, час – це число руху стосовно попереднього і наступного, а оскільки рух є безперервним, то і час є безперервним (на відміну від числа), тобто час – це величина.

Головною мірою руху є час обертання небесної сфери, а тому, визначаючи час як число руху, Аристотель співвідносить час як безперервну величину з тим, що може її визначити, тобто розмежувати "частини" часу. Таким самим, за Аристотелем, є момент "тепер" межа часу, аналогічно тому, як точка є не частиною лінії, а її межею. Забігаючи наперед, відмітимо, що ця думка давньогрецького філософа стане базовою в концепції часу (Dasein) М. Гайдеггера.

Концепція "історичного часу", як філософської категорії та певної моделі світорозуміння, пов’язана зі ствердженням християнства та філософією Василя Великого, Григорія Нисського, Августина та ін. Час розглядається як форма буття душі, як єдність спогадів, сприйняття і очікування. Наведемо знаменитий парадокс часу Августина, викладений в XI книзі "Сповіді": "Так що ж таке час? Якщо ніхто мене про нього не питає, то я знаю що, але як пояснити тому, хто запитує не знаю. Твердо ж знаю лише одне: якщо б нічого не проходило, не було б минулого; якщо б нічого не приходило, не було б майбутнього; якщо б нічого не було, не існувало б сьогодні" [1, 167]. Отже, час, на думку середньовічного теолога, так само як у Платона і у неоплатоніків, співвіднесено з вічністю, але не стільки через космічне життя, скільки через історичне звернення, адже Бог, за Августином, вічний творець усіх часів. Час же виникає разом з творінням. На думку сучасного українського теоретика І. Голуб, "Августин не обмежується зведенням часу до душі взагалі, її властивостей пам’яті та очікування; це було б лише варіантом традиційно-буденного розуміння, позбавленого рефлексії. Він виокремлює більш чітко необхідну якість свідомості, яка структурує час" [4, 173].

Необхідно підкреслити, що поряд із поняттям "розуму" в святоотецькій традиції з’являється поняття "серця" як духовно-душевного центра людської особистості. У подальшій історії не тільки середньовічного, а й новоєвропейського мислення, а особливо в російській філософії, це поняття спонукає до нової інтерпретації категорії часу.

"Час" в працях Боеція, Й. Флорського, А. Кентерберійського, Т. Аквінського розглядається логіко-онтологічно. На перший план у середньовічних мислителів виходить тема "час" і "вічність". У творчості Й. Флорського створюється по суті нове вчення про три історичні епохи, або про три стани світу, що спирається на уявлення про рубежі, які відокремлюють один від одного історичні періоди. Рубежі ці, пише Йоахим, слід розглядати різними способами, а саме, в широкому і вузькому сенсі; тобто згідно з більшим часом, згідно з середнім і малим, тому що все обчислюється числом поколінь і особливостями часів. Адже був час, в якому люди жили по-плотськи, тобто до самого "пришестя" Христа, початок якого в Адамі; інший час, в якому життя йде між тим часом і цим, тобто від плоті до духу, мабуть, до теперішнього часу, час, початок якого закладено від Єлисея пророка або від Осії, царя Іудеї; третій, в якому життя йде в душі, очевидно, аж до кінця світу, час, початок якого від днів блаженного Бенедикта [5, 506-509].

Т. Аквінський розглядає час як акциденцію, що потребує певну субстанцію як свого носія. Відтак, теолог стверджує, що існує вічність (Бог як повнота Буття), нескінченна тривалість (для нематеріальних субстанцій – безсмертні душі людей та ангелів) і час (для матеріальних субстанцій). Фома розрізняє "внутрішній" і "зовнішній" час, де внутрішній час це будь-яка послідовність, оскільки в ній наявний порядок "раніше" і "пізніше", і внутрішніх змін може бути як завгодно багато. Але для всіх тілесних рухів дослідник, як і Аристотель, допускає зовнішній час і одну загальну міру обертання небосхилу.

Слід відмітити, що у пізньому середньовіччі підкреслюється відносність часу, який трактується як продукт людської суб’єктивності. Ця точка зору отримала подальший розвиток у Новий час.

Безумовно, зміна поглядів середньовічно-християнського контексту на антропоцентричний підхід до дійсності відбувається у епоху Відродження, зокрема у концепції часу, запропонованій Н. Кузанським, котрий розглядає час як функцію людської душі, яка творчо опановує світ. У праці "De ludo globi" ("Гра у шар") філософ зазначає: "Ми називаємо час вічним тому, що він тече із вічності; так само і світ вічний, тому що він від вічності, а не від часу. Але для світу це ім’я вічного є більш властивим, ніж для часу, тому що тривалість світу не залежить від часу: з припиненням руху неба, а отже часу, який є

мірою руху, ще не припинить власне існування світ, але з повним зникненням світу зникне і час, отже для світу є більш властивим називатися вічним, ніж для часу" [8, 259]. Стверджуючи онтологічний статус світу, Н. Кузанський доводить його більшу відповідність вічності.

У новоєвропейській філософії проблема "історичного часу" найбільш широко розроблена у працях Р. Декарта, Б. Спінози, І. Барроу, І. Ньютона, Г. Ляйбніца, І. Канта. Особливо характерними для Нового часу є, на нашу думку, підходи щодо вирішення питання "історичного часу", запропоновані Р. Декартом (концепція історичного часу пов'язана з ідеєю індивідуального часу та причинно-наслідковими стосунками людей), І. Ньютоном (концепція "абсолютного часу") та І. Кантом ("час як апіорна форма чуттєвості"), що в найбільшій мірі втілюють провідні тенденції цієї історичної епохи. За І. Кантом, час має природу емпіричну, адже складає умови можливості всіх явищ (і внутрішніх, і зовнішніх), тобто час розуміється філософом за аналогією з простором – як умова можливості механічного конструювання природи. Як слушно зауважує російський теоретик П. Гайденко, у І. Канта "час в якості внутрішнього споглядання має пріоритет перед простором, він відіграє роль сполучної ланки між чуттєвістю і розумом. У цій функції час є трансцендентальна схема, що здійснює синтез різноманіття на рівні уяви і породжує так званий фігурний синтез, без якого неможливий синтез розумовий, здійснюваний за допомогою категорій" [3, 13].

Своєрідне продовження кантівське вчення про час отримує у філософії Й.-Г.Фіхте, розуміння часу котрого зумовлене його розумінням "Я" як нескінченного відношення протилежностей – людського і божественного. Теоретик описує процеси боротьби цих протилежностей всередині "Я" як історію становлення самого Абсолюту, де Абсолют виступає не як буття, а як становлення, нескінченне прагнення часу стати вічністю.

Ф.-В.-Й. Шеллінг та Г.-В.-Ф.Гегель заперечують розмежування тварного (тимчасового) та нетварного (вічного), стверджуючи ідею абсолютного розвитку, розглядаючи історію як процес становлення Бога. "Історія як саморозвиток Абсолюту, представляє собою тотожність протилежностей буття і становлення, надчасової ідеї та її історично-часового втілення" [3, 14].

Еволюціоністи Ч. Дарвін, О. Конт, Г. Спенсер тлумачать час як форму розвитку живого, а людську історію – як завершальну фазу природно-історичного процесу. Згідно з цією позицією, час співвідноситься не з вічністю, а з народженням нового, тобто з майбутнім.

Наступний етап філософського осмислення категорії "історичний час" з неймовірною гостротою постає у ХХ ст. як ключова філософська проблема. Пов'язане це перш за все з розчаруванням у просвітницьких ідеалах розуму і знання, дегуманізацією буття, що призводить до прагнення дослідників осмислити специфіку історичного часу і визначити його суть. Осягнути природу часу означає зрозуміти, що ж таке буття. Саме так ставиться питання у представників "філософії життя" В. Дільтея, А. Бергсона, О. Шпенглера. Зокрема, згідно з філософією О. Шпенглера реальний час (історичний) є формою існування культури. Особливе значення концепції О. Шпенглера полягає в тому, що він зосереджує увагу на реальності історичній, перетворюючи філософію історії не тільки у центральну сферу філософії, а в саму філософію. Єдина істинно існуюча дійсність це, на думку філософа, дійсність культурно-історична. Словом "час", зауважує О. Шпенглер, позначається щось вкрай особисте, щось таке, що ми спочатку згадували, як власне, оскільки воно відчувається з внутрішньою достовірністю, як протилежність тому чужому, яке втручається в життя світу почуттів, за його допомогою і під його впливом. Власне, доля, час – взаємозамінні слова [13, 277]. У трактуванні О. Шпенглера час перестає бути тим, що "триває", а історія перестає бути послідовністю подій, що здійснюються в часі. Навпаки, історія, у філософських поглядах мислителя, є та сфера, в якій здійснюються "часи". Слід зазначити, що філософсько-історична концепція О. Шпенглера істотно вплинула на розвиток історіографії ХХ ст. Порівнюючи час, що представлений як історична "субстанція", з поняттям "доля", філософ стверджує, що будь-який спосіб мислення, як і будь-яка картина світу, представляє собою способи прояву "історичних часів", різних "долей"; що способів мислення, як і "картин світу", рівно стільки ж, скільки існує і існуватиме історично певних стилів культур [13, 289].

Отже, актуальність, яку проблема історичного часу набула у ХХ ст., призвела до перегляду класичних уявлень про час та спроб філософів розробити концепцію історичного часу як основи пост-метафізичної філософії. Найяскравіше ця тенденція виражена в працях німецького філософа М. Гайдеггера, творця "онтології часу". М. Гайдеггер здійснює революцію в розумінні онтологічної проблематики, розкриваючи традиційні забобони і виявляючи глибинний зв'язок часу і буття. Згідно з концепцією німецького філософа, буття є повсякденність, а повсякденність є час, і лише в горизонті часу стає зрозумілим, звідси, за М. Гайдеггером, – буття є час. Гайдеггерівське "є" неможливо розглядати з позицій класичної метафізики, тому що "є" (воно є, існує) – вже час. "Є" – значить щось, що триває, щось дане в протяжності, тривалості. Одне з принципових положень концепції М. Гайдеггера полягає в тому, що він пропонує для розуміння суті часу співвіднести тимчасовість з присутністю (Dasein – тут-буття). Йдеться про присутність людини у світі, її занурення у буття. При цьому М. Гайдеггер підкреслює, що для цього необхідно "обмежити здобуте так поняття часу від широко розповсюдженого розуміння часу" [12, 17]. Під розповсюдженим розумінням часу він має на увазі таке тлумачення часу, яке склалось в традиційній концепції часу від Аристотеля до А. Бергсона і далі. Правда, слід наголосити, що М. Гайдеггер розмежовує поняття "присутність" та "Dasein", адже, за М. Гайдеггером, людина одночасно присутня і володіє тут-буттям (повсякденністю). Присутність людини дана їй онтично (як сущому), а Dasein – онтологічне поняття.

Сучасний етап філософських досліджень історичного часу неможливо охарактеризувати без аналізу надбання німецького дослідника Р. Козеллека. В своїй концепції німецький історик виділяє "довго-, середньо- та короткотривалі" часові відрізки, в межах яких відбуваються події і формуються здатні до повторення структури [6, 16]. Звернемо увагу на уривок з праці Р. Козеллека "Минуле та майбутнє", в якому він намагається відобразити нероздільність часу та повсякденності: "Тому, хто хоче наочно собі уявити історичний час у повсякденному житті, слід вдивитись у глибокі зморшки старої людини чи шрами, в яких оживає минула життєва доля. Або поставити поряд в уяві старовинні руїни і сучасні будівлі, вдивитись в різну стильову зміну, яка надає цьому просторовому ансамблю споруд глибинного часового виміру, або поглянути на паралельне існування чи взаємозв'язок засобів пересування з різним ступенем модернізації – від саней до літаків, – у яких втілюлися цілі епохи. Зрештою, ця людина подумки згадає про зміну поколінь у своїй сім'ї чи в професійному середовищі з переплетінням різноманітних пластів досвіду та перемежування перспектив на майбутнє, з усіма закладеними в них конфліктами" [7, 15–16].

Зауважимо, що Р. Козеллек є лідером одного з найфундаментальніших напрямів досліджень основоположних історичних понять. Так, у працях "Часові пласти" та "Минуле і майбутнє" теоретик пропонує теоретичні засади розгляду минулого на основі категорії історичного часу. За словами філософа, "історія завжди має справу з різновидами часу, які пов'язані на емпіричному рівні з просторовими параметрами різних часових пластів. Вони відсилають нашу свідомість до багатьох рівнів з різною тривалістю в часі та розвитком, які, однак, існують та діють одночасно. Крізь призму теорії часу всі конфлікти, компроміси та консенсуси в минулому та сучасному можна звести до тертя, напруги і ліній розломів, що дримають в різних часових пластах і можуть ними ж пробуджуватися до життя" [6, 33–41].

Проблемі історичного часу відведено вагоме місце і в працях російських (Вл. Соловйов, М. Бердяєв, Л. Гумільов, П. Флоренський, В. Алексєєв, В. Межуєв, М. Мамардашвілі, О. Тищенко, М. Фоменко та ін.) та українських (І. Бичко, Р. Габітова, С. Кримський, С. Курбатов, Л. Левчук, А. Лой, Ю. Петров, Р. Шульга, В. Шинкарук та ін.) дослідників.

Так, на думку М. Бердяєва, "час" – основна проблема філософії, зокрема екзистенціальної. Цінність його концепції полягає в тому, що він намагається зіставити час особи і час історії, адже історія виникає лише тоді, коли людина (особистість) реально протистоїть світовому історичному руху. Парадокс часу видатний теоретик бачить в тому, що люди об'єктивують самий кінець історії і представляють його собі в історичному часі. Хоча він може бути лише по інший бік історичного часу. Кінець історії, на думку М. Бердяєва, при цьому ніяк не пов'язаний з об'єктивним часом матеріальних взаємодій в світі і відбувається лише в часі екзистенціальному. Саме усвідомлення такого кінця свідчить, згідно філософії М. Бердяєва, про перехід від історії до метаісторії. І якщо історичний час як би вставлений в час космічний, то метаісторія можлива лише в часі екзистенціальному і проривається інколи в час історичний [2, 53–55].

Зазначимо, що теоретик звертається і до проблеми співвідношення минулого, майбутнього і сьогодення. Він констатує "розбитість", "зіпсованість" нашого часу. Одна його частина повстає проти іншої, і в результаті час перетворюється на деяку примару, оскільки немає ані минулого, ані майбутнього, та й сьогодення перетворюється на абстрактну крапку. Виходячи з цього, філософ піддає критиці концепцію динамічної тимчасовості. Його висновок: метафізика історії повинна визнати ту дійсність, яку ми вважаємо минулим, справжньою і перебуваючою, що увійшла до якоїсь вічної дійсності, тому кожен з нас може бути залучений до історії, оскільки він належить до світової дійсності [2, 57].

Необхідно відмітити, що вчення М. Бердяєва про час сформувало фундамент його філософії історії, історіософських висновків. Розрив між вічним і тимчасовим є, на його думку, головною перешкодою для виникнення справжньої філософії історії і виявляється найбільшою помилкою свідомості, того, що пояснює історичний процес.

Значна увага аналізу феномену часу приділена у творах видатного представника російської релігійної філософії М. Лосського. Насамперед, концепція часу представлена в праці "Чуттєва, інтелектуальна і містична інтуїція". Судження М. Лосського про час представляють для нас безперечний інтерес. Історико-філософський матеріал має ту особливість, що не втрачає своєї актуальності у зв'язку з тим, що природознавство приносить усе нові і нові дані, що вимагають періодичного переосмислення багатьох філософських положень. Час, згідно з М. Лосським, – форма подій чи процесів, причому не лише фізичних, а й психічних. Це означає, що порожнього, безмістовного, тобто непов'язаного з фізичними або психічними явищами, часу, з його точки зору, не існує, і можна виділити два види часу: фізичний і психічний час. Причому час це "єдина тотожна для усіх світова форма" [10, 203].

Безумовно, проблема історичного часу цікавила і продовжує цікавити радянських й російських теоретиків. Не маючи можливості в рамках цієї статті розглянути докладно їх концепції, зауважимо, що вивченню історії питання та онтологічного підґрунтя темпорально визначеної людської креативності присвячено праці В. Візгіна, П. Гайденко, М. Трубнікова та ін.

Естетичний аспект часу, його специфіка як визначального фактора творчого процесу розглядається в працях М. Мамардашвілі, С. Аверінцева, В. Бичкова, М. Маньковської та ін.

Зазначимо, що в українській філософській та естетичній думці проблематика історичного часу у співвідношенні з творчим процесом теж має певну традицію вивчення. Характерним для вітчизняної

філософії є визначення часу як категорії соціально-історичного буття, що трансформується протягом суспільного розвитку людства та втілює відповідні типи практики. Як слушно зауважує український теоретик С. Курбатов, подібний підхід дає змогу виявити специфіку темпоралізації культурно-історичних та мистецьких процесів, важливість впливу соціального часу на людську культуру (А. Лой, В. Панченко).

Визначенню проблем взаємодії історичного часу та творчого процесу в естетичній площині присвячені праці українських теоретиків М. Бровка, В. Єфіменка, Д. Кучерюка, В. Личковаха, Ю. Петрова, Р. Шульги.

На особливу увагу, на нашу думку, заслуговують дослідження, присвячені специфіці художнього часу як універсальній категорії, що визначає художній образ (О. Петрова, О. Осьмак та ін.).

Необхідно підкреслити, що проблема історичного часу розглядається і митцями (Л. Українка, М. Бажан, Б. Бойчук, Л. Костенко).

Отже, на даному етапі в сучасній науці проблема часу розробляється в різних контекстах: філософському, соціально-історичному, онтологічному, психологічному тощо. У філософській думці ХХ ст. проблема детермінації творчого процесу історичним часом має поліфонічний характер, у зв'язку з впливом останнього на розвиток людської культури та її становлення. Проте варто підкреслити, що, незважаючи на певну кількість робіт, присвячених проблемі історичного часу, питання впливу історичного часу на творчий процес практично не досліджені. Будучи визначальним фактором творчого процесу, історичний час суттєво впливає на якісні параметри культурного контексту, обумовлює його (творчого процесу) форми, зміст та результати. Визначення сутнісного зв'язку мистецтва та історичного часу відкриє нові можливості для аналізу сучасного стану культури, вивчення її взаємодії з реальністю соціальною. У зв'язку з активним поширенням сучасних наукових технологій на всі сфери людського життя, особливо мистецького, фактор впливу історичного часу на творчий процес потребує активного дослідження та осмислення.

Використані джерела

1. Августин Аврелий. Исповедь [пер. с лат. М. Е. Сергеенко] / Аврелий Августин. – М. : Республика, 1992. – 335 с.
2. Бердяев Н. А. Смысл истории / Николай Александрович Бердяев. – М. : Мысль, 1990. – 177 с.
3. Гайденко П. П. Время. Длительность. Вечность. Проблема времени в европейской философии и науке / Пиамма Павловна Гайденко. – М. : Прогресс-Традиция, 2006. – 464 с.
4. Голуб І. О. Час як філософська проблема: від платонізму до феноменології / І. О. Голуб // Доксо. Збірник наукових праць з філософії та філології. Грецька традиція в сучасній культурі. – Одеса, 2005. – Вип. 8. – С. 171-177.
5. Иоахим Флорский: Согласование Ветхого и Нового Заветов / Иоахим Флорский [пер. с лат. М. Я. Якушкиной] // Антология средневековой мысли. Теология и философия европейского средневековья: в 2 т. – СПб., 2001. – Т. 1. – 513 с.
6. Козеллек Р. Часові пласти. Дослідження з теорії історії / Райнгарт Козеллек [пер. з нім. В. Швед]. – К. : Дух і літера, 2006. – 429 с.
7. Козеллек Р. Минуте і майбутнє. Про семантику історичного часу / Райнгарт Козеллек [пер. з нім. В. Швед]. – К. : Дух і літера, 2005. – 380 с.
8. Кузанский Н. Сочинения в двух томах / Николай Кузанский [пер. с лат. А. Ф. Лосев, Ю. А. Шичалин]. М. : Мысль, 1980. Т. 2. – 471 с.
9. Курбатов С. В. Історичний час як детермінанта творчого процесу : автореф. ... канд. філос. наук : спец. 09.00.08 "Естетика" / Курбатов С. В. – К., 2008. – 17 с.
10. Лосский Н.О. Чувственная, интеллектуальная и мистическая интуиция / Лосский Николай Онуфриевич. – М. : Республика, 1995. – 400 с.
11. Хайдеггер М. Прологомены к истории понятия времени / Мартин Хайдеггер [пер. с нем. Е. В. Борисов]. – Томск : Водолей, 1998, 384 с.
12. Хайдеггер М. Бытие и время / Мартин Хайдеггер [пер. с нем. В. В. Библихин]. – М. : Ad Marginem, 1997. – 452 с.
13. Шпенглер О. Закат Европы. Очерки мифологии мировой истории / О. Шпенглер [пер. с нем. К. А. Свасьян]. – М. : Мысль, 1998. Т. 1. – 663 с.